

Minka Memija

POJAM MUDROSTI I SLIKA MUDRACA U ALHAMIJADO KNJIŽEVNOSTI

Književni život bosanskohercegovačkih Muslimana osmanskog perioda odvijao se u tri paralelna (ali ne i sasvim izdvojena) toka: na orijentalnim jezicima (turskom, arapskom i perzijskom), na narodnom jeziku a arapskom grafijom - alhamijado literatura, te narodna usmena poezija, epska i lirska. Alhamijado praksa, koja ovdje traje nešto više od tri i po vijeka dala je, koliko se dosad zna, preko dvjesto pjesničkih i proznih ostvarenja. Kada se govori o kvantitetu tih tekstova, veoma je teško utvrditi pravu mjeru iz dva razloga. Prvi je što su ti tekstovi, posebno poezija, bili veoma bliski najširem krugu žiteljstva, pa su u svom hodu od autora do recipijenta doživljavali mijene - dopune ili kraćenja. Drugi je u činjenici da se sve do druge polovine XIX stoljeća to rukopisno štivo, mnogo prepisivalo, a kazivači i prepisivači su također unosili nešto svoje. Tako je gotovo nemoguće danas naći dvije istovjetne verzije jednog teksta, jer su rijetki pouzdani autografi. To je, međutim, tema za sebe kojom se ovdje nećemo baviti. Dva granična termina trajanja alhamijado prakse u Bosni i Hercegovini su 1588/89. godina, vrijeme nastanka pjesme Hırvat türkisi Mehmeda Erdeljca i 1941. godina štampanja posljednjeg izvornog teksta - zbirke šerijatskih propisa *Fik-hul'ibadat* Muhameda Seida Serdarevića. Između ova dva datuma stvarana je alhamijado literatura žanrovski vrlo razučena. Javlja se u poeziji - lirskoj, lirsko-epskoj, didaktičnoj, pobožnoj (ilahije i kaside), a u prozi su to kratka priča, vjerska pouka, udžbenik, ljekaruša, te na kraju perioda časopisi i kalendar.

Ne upuštajući se, ovom prilikom, u analizu fenomena alhamijado, koji dakako nije specifikum Bosne i Hercegovine, u našim uslovima, nezavisno od književnoestetskih dometa, ova pojava izuzetno je značajna u književnohistorijskom i kulturnohistorijskom smislu kao svjedočanstvo istrajnog napora da se artikuliranjem autentičnih duhovnih stanja i književnih ideja, neodvojivih od supstance i ritma vlastitog jezika, prevlada inojezično posredništvo i da se sačuva svoj jezični izraz.

Iz naznačene globalne žanrovske podjele (mnoge alhamijado vrste nemoguće je strogo klasificirati) ovdje ćemo posmatrati didaktiku, ili kako je naslovom rečeno - pojam mudraca, njihovu misao pretočenu u pouku.

Didaktika se u alhamijado tekstovima najčešće direktno označava kao nasihati (savjeti), obuhvata cjelinu čovjekova bića, dakle sve ono što ga čini mislećim i odgovornim u sferi ideje-vjere, ali i u najkonkretnijoj svakodnevnicu. U nasihatima su ugrađene univerzalne ideje dobra i zla, a mi ćemo ih ovdje konkretizirati na principe islamskog mišljenja i prakse - od kur'anskih naloga do preporuka iz hadisa, a to su: vjerovanje, bogobojaznost, ispunjavanje vjerskih obaveza, težnja za moralnom čistotom, skromnost, trpeljivost, tolerancija, radinost, i tako dalje i tako dalje. Vrlo uočljiva tema ovog segmenta alhamijado literature jeste zahtjev za sticanje znanja, kome se pridaje veoma visoka cijena. Gotovo da nema teksta koji znanje i saznavanje ne stavlja među Bogu najdraža djela. Iz primjera koji slijede vidjećemo kako alhamijado pjesnik savjetuje:

*Hajde, sinak, te uči!
Ko je džahil i neznan
On je po se nesretan
A kod Boga grehotan
A kod ljudi sramotan
Uči, sinak, i piši.*

U ovoj pjesmi Abdulvehaba Ilhamije iz XVIII/XIX stoljeća, naslovljenoj kao *Nasihati*, polazi se od onog izvornog islamskog zahtjeva, od onoga čime je počela Objava Božijem Poslaniku: Uči (i poučavaj drugoga). Neznanje i odbijanje znanja doslovno znači sopstvenu nesreću, grijeh kod Boga i sramotu pred ljudima. Zar se može zamisliti gora pokuda i teža osuda za neznanja i neučena?!

U nasihatu koji slijedi osnovna karakteristika znanja jeste njegovo odvajanje od pukog vladanja informacijama - ono je istovremeno jedna vrsta metafizičke veze s Bogom i svakodnevni postupak u svojoj konkretnosti:

*Putem idjuć ne jedi
Ništa, sinak, ne kradi
O zijanu ne radi
Ocu srca ne hladi*

Put može biti i obrnut: od uputa za ponašanje u svakodnevnom životu do krajnjeg smisla znanja - do približavanja Bogu:

*Nemoj sovat nikoga
Makar bio za toga
Moreš biti bez toga
Svak će doći pred Boga.*

Najpoznatija i najpopularnija pjesma alhamijado književnosti didaktičkog sadržaja je *Abdija* Jusuf-bega Čengića iz Foče, napisana 1866. godine. U 172 stiha ova pjesma uglavnom je okrenuta vjerskoj pouci, ali ne zapa-tavlja ni ovoživotne obaveze:

*Budi dobro dok si mlad
Jer je starost vel' ki jad
Nećeš imat' pošlje kad
Kajat ćeš se, Abdija.*

O popularnosti ove pjesme, a samim tim i nasihata, svjedoči i inter-vencija Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka koji joj je dopisao 183 strofe. On je tu dodao upute za vladanje u svim životnim situacijama, pa je tako pomirio onaj primarni zahtjev pouke: konkretnô i Božije. Naravno, i Ljubušak znanje rangira visoko, pa veli:

*Neprijatelj pametan
Bolji nego brat glupan.*

Najplodniji pjesnik didaktike u alhamijadu je Alija Sadiković iz Janje kod Bijeljine. Njegove pjesme karakterističnih naslova: *Očino pismo*, *Očin savjet* i *Dječinja dužnosti*, zaokružuju sve sadržaje koji treba da čine život da bi bio smislen, častan i lijep, te da bi se neko ko ga takvog prakticira prepo-ručio Bogu. I ovdje je znanje bitan činilac života a ne puko vladanje određenim fondom informacija:

*Ilum je imetak nepotrošivi
A i pravo plemstvo, nek ti na um pane.*

Sadiković je u svojim savjetima čvrsto na zemlji, on svom sinu predočava i moguće susrete s opakim ljudima:

*Današnje je bratstvo, ljubav, laživo
Za interes to je, nek ti na um pane.
Kada nejma interesa od tebe
Merhaba ti neće slatko da rekne.*

Radinost spada među bitne zahtjeve u islamskom učenju, pa se i ova tema nalazi kod više alhamijado pjesnika. Muhamed Velihodžić Razi, Trebinjac iz XVIII vijeka, u pjesmi *Cujte djeco svikoli*, pomiruje vjerske i svakodnevne obaveze kroz trud i marljivost:

Dobro klanjaj i uči

I na poso sve trči.

Sličnu tematiku iznosi i Mostarac Omer Humo iz XIX stoljeća u svojim pjesmama *Savjeti* i *Pohvala knjiga i u njoj strofa*. U prvoj pjesmi Humo preporučuje častan i radin ali i ugodan život koji, ako je takav, vodi do raja. A da bi bio uvjerljiviji u svojoj pouci, u podužem dijelu pjesme opisuje ljepote tog konačnog staništa ako se ono, naravno, zasluži. O vezi hadisa i alhamijado nasihata svjedoči i tema o dužnostima udate žene. O tome se često govori u hadisima, pa i u jednoj alhamijado pjesmi - *Nasihati nisai*. Ovdje viđena obaveza žene je potpuna pokornost mužu, njeno ponašanje usmjereno je ka susretljivosti muževljevim zahtjevima i željama, a nagrada za to će doći i od Boga, i obrnuto. Zanimljivo je da se ovdje zagovara i potpuna autonomija braka (naravno, u odnosu na ženu), pa ako se u odnose među supružnicima miješa, remeteći ih, makar bila i ženina majka, „Ne valja je slušati“.

Didaktika kao bitan sadržaj alhamijada ima mnoge predstavnike u poeziji. Osnovna karakteristika tih tvorevina je da su obimne (na primjer, *Nasihati* Arifa Sarajlije imaju blizu hiljadu stihova, *Savjeti* Omera Hume 322...) i da se izravno obraćaju mladom čovjeku svojim iskustvom i naukom. U proznim sastavima, koji se u alhamijado literaturi javljaju kasnije nego poezija, tek sredinom XVIII stoljeća, didaktika je vrlo prisutna. Generalno, ona ide od vjerske pouke kao primarnog zahtjeva, ali se dotiče i najkonkretnijih svakodnevnih situacija. Ni ovdje se, dakle, ne može lučiti apstraktno i konkretno, ideja i život. Abdulvehab Ilhamija, Žepčak u priručniku *Ćitab od Žepčevije* tematizira uzuse islamskog vjerovanja ali se ne ograničava samo na taj aspekt života. U predstavi raja, na primjer, veli da su njegova tri znaka: vjerovanje, posao znanog i lijepa ćud. Dakle, put u džennet utire i znanje kao vrlo bitna preporuka.

Pored navedenog, čisto didaktičkog štiva, elemente pouke nalazimo i u drugim vrstama ove književnosti - u ilahijama i kasidama. Iako je u njima interes pjesnika pomaknut ka višim ciljevima, nije uvijek isključen ni svakodnevni život. Dapače. Tako, na primjer, Ilhamija u jednoj svojoj kasidi ističe jedinstvo ovozemaljskog i zagrobnog života.

Gledaj dušu i Boga

Ovaj svijet neka ga.

Iz ovih, ne po naročitom sistemu biranih ilustracija, a moglo bi ih se navesti još mnogo, da se zaključiti: bitna karakteristika didaktike u alhamijadu jeste da je njome obuhvaćen čovjek u svojoj cjelovitosti. To je inače nezaobilazna odlika islamskog kulturnog sistema u kome duhovno i tjelesno nisu u opoziciji, nisu suprotstavljeni jedno drugome, štaviše, oni su komplementarni. Ovdje se, dakle, znanje ne razumijeva kao apstraktni zbir pojmova, ono nije i ne može biti shvaćeno, razumijevano izvan i iznad najkonkretnijih životnih činjenica. A to upućuje na zaključak da se u islamskoj kulturi znanje stiče na konkretnim životnim manifestacijama i da istovremeno služi oplemenjivanju svakodnevnice, postizanju višeg kvaliteta života. Nema, dakle, dualiteta duh - tijelo, ono što je netjelesno, apstraktno, nije znanje, ono se stiče tek komunikacijom ukupnog bića čovjekovog sa konkretnim svijetom. U islamskom kulturnom sistemu nema osnove za međusobno suprotstavljanje apstraktnog pojma i elemenata materijalne stvarnosti kao ravnopravnih oblika postojanja, dakle kao odvojenih a jednako vrijednih stvarnosti. Otuda nema mogućnosti za uvođenje dualiteta duh - tijelo kao saznajnog instrumenta. Najapstraktniji pojam i najkonkretnija materijalna pojedinost samo su dijelovi jedne jedinstvene stvarnosti. U nasihatima, tako, jedno uz drugo stoje upute o najvišim stupnjevima apstrakcija i najkonkretnijim detaljima života. Ilhamija bi to, prizovimo ga ponovo, rekao ovako:

Gledaj dušu i Boga

Ovaj svijet neka ga.

ULEMA IN THE ALHAMIJADO LITERATURE

Literary work of Muslims from Bosnia and Herzegovina written in the vernacular, but in Arabic script, is known as alhamijado literature. This literature is most often compared to the literature of Bosnian Muslims in Oriental languages, both in science and in everyday life, by opposing their values. It is often thought that the works of alhamijado literature were written by less educated or even uneducated men, and the literature in Oriental languages by the highly-educated. This trite statement is partly true, but such a view is simplified and inadequate for both these literatures of Muslims from Bosnia and Herzegovina in the Ottoman period.

Alhamijado literature was present even after the Ottoman rule ended in Bosnia. There are two important reasons for this. The first reason, purely pragmatic, is that alhamijado texts were written in an alphabet known by the majority of the population which accepted Islam. The other reason was that alhamijado texts represented a possibility for preserving one own's spirituality, and the possibility of expression in one's native language.

This general definition of alhamijado literature indicates a need for a different approach to alhamijado literature, as well as the change of attitude that regards it as inferior. The aim of this paper was to show that even those highly educated, those who wrote in Oriental languages, also gave their contribution to alhamijado literature, and not only those uneducated.